

Taula 6: Mitjans de comunicació i educació

Ponència “El gran malentès”, presentada pel senyor Salvador Cardús i Ros, sociòleg i periodista

El punt de partida

Fa temps que bona part de la comunitat de professionals de l'ensenyament té oberta una guerra santa contra els mitjans de comunicació de massa, i especialment contra la televisió. Certament, no és un combat exclusiu del món escolar: aquesta guerra, a Europa, té antecedents intel·lectuals de gruix des del mateix moment en què aquests mitjans començaven a treure l'orella. T.W. Adorno té textos tan brillants com catastrofistes en contra del cinema o de la música de jazz, per exemple, escrits als anys 30 i 40. I determinades perspectives esquerranes han vist i segueixen veient en la televisió la imatge més directa d'un sistema social, econòmic i polític que rebutgen frontalment. La crítica a la televisió ha esdevingut, doncs, emblemàtica —i ritual, i fàcil...— d'una crítica genèrica antisistema sostinguda, això sí, sense gaires renúncies als avantatges i les comoditats del mateix sistema que es critica, inclosos els plaers que proporcionen els seus mitjans de comunicació.

Però, particularment en el món escolar, la guerra santa contra la cultura de masses té uns orígens que algun dia caldrà estudiar amb detall. En part, és possible que hi hagi implícita una noció de cultura escolar com a alta cultura contraposada, intrínsecament, a la baixa cultura popular dels mitjans de comunicació de massa. En part, pot ser que en la mesura que la cultura de massa és cada vegada menys una cultura escrita i de la paraula —que és l'escolar— i més una cultura de la imatge, de la qual l'escola no té el control de les regles de joc, aquesta la vegi com una amenaça al món en el qual és competent. Però, sobretot, la resistència crec que es deu a la competència que els mitjans de comunicació de massa fan a l'escola en l'ocupació de temps, en els interessos que desvetllen i en les (males) *companyies* que proporcionen. Això sí, afegit a la mala consciència de la majoria d'educadors que, ells mateixos, se saben personalment —en la intimitat— per aquests mitjans. Un argument que ja he desenvolupat a *El desconcert de l'educació* i en el qual ara no m'estendré.

La percepció negativa que l'escola té dels mitjans de comunicació de massa, en definitiva, té tres fronts ben definits. Un, el de la mateixa desconfiança ideològica en les masses que és pròpia d'una concepció progressista de la societat però també —i paradoxalment, perquè és un progressisme que, si pogués, practicaria el despotisme il·lustrat— d'una concepció elitista —i nostàlgica— de la cultura. Dos, el de la superació que els mitjans de comunicació de massa fan del marc epistemològic dels coneixements que tradicionalment ha transmès l'escola (la crítica dels Postman i Sartori, per exemple). I tres, el front de la competència que els mitjans de comunicació de massa fan a l'escola i la família com a nous agents de socialització.

Aquesta mirada profundament negativa cap als mitjans de comunicació de massa és, no podria ser d'altra manera, la que també trobem com a punt de partida de la reflexió d'avui, en les notes preparatòries d'aquesta jornada. De 95 línies de text, només sis fan un comentari vagament positiu sobre el seu paper educatiu. I encara, allò que es predica com a positiu —missatges variats, connexió amb fenòmens allunyats, adquisició d'un nou llenguatge...—, curiosament, més endavant, apareixerà també com a causa de la negativitat dels efectes que produeixen: missatges contradictoris, fragmentació i superficialitat, analfabetisme audiovisual... Sis línies, doncs —no ens enganyem— ben poc sinceres i que traspuen l'habitual mediafòbia escolar.

Una altra mirada, si us plau

Deixaré ara de banda la desconfiança ideològica de l'escola cap al fenomen de les masses que caracteritza la nostra societat i que, en certa manera, la situa fora del temps modern —o postmodern— i la manté en la nostàlgia d'un fals paradís premodern, tan propens a embadaliments davant de suposades bondats naturals dels individus i de la mateixa naturalesa. Però sí que discutiré altres aspectes del negativisme i la mediafòbia de què he parlat.

En primer lloc, es podria dir que els mitjans de comunicació han pres el lloc al carrer. D'una banda, perquè ja no hi ha carrer, entès com a espai educatiu i de relació informal. De l'altra, perquè el carrer seria insuficient per portar a terme l'educació informal —fora del marc escolar i familiar— que abans hi tenia lloc. Ara, el carrer ha estat substituït pel món mediàtic. I, com el carrer d'abans, s'escapa del control dels agents formals d'educació. La mateixa desconfiança que els meus pares tenien del carrer —"no m'agrada que estiguis tot al dia jugant al carrer", deien— és la que ara se sent quan es diu: "no m'agrada que et passis el dia veient la tele". Però, com el carrer, els mitjans eduquen sense currículums ni programacions establertes: eduquen tal com educa la vida mateixa. No són agents explícits d'educació, i per això és absurd demanar-los que segueixen criteris educatius estandarditzats, com no en seguia el carrer ni en segueix la vida.

Els mitjans de comunicació de massa són una altra cosa. Són espectacle i lleure. Són instruments complexos de control ideològic i polític. Són armes a favor de la disciplina social, i sort n'hi ha. Són eines al servei de la integració en uns temes de conversa comuns d'unes comunitats molt poc homogènies. Són vehicle d'aprenentatge dels codis de relació socials hegemònics, sense els quals la vida social seria impensable i, en qualsevol cas, molt més conflictiva i plena de malentesos. Però, és clar, no fan ni han de fer el mateix paper de l'escola o la família. I sort n'hi ha, perquè si no les escoles i les famílies ja haurien hagut de plegar.

Per això, demanar objectius educatius a la televisió és demanar una antitelevisió. És tan absurd, des del meu punt de vista, com voler que l'escola tingui per objectiu divertir i distreure, és a dir, que sigui una antiescola. I demanar una intervenció pública damunt dels mitjans de comunicació, a part de ser una energia inútil i, per tant, malbaratada, és com haver volgut posar ordre al carrer controlant de què podien i de què no podien parlar les colles de

nois i noies quan no els escoltaven els grans, o d'imposar-hi una llista de jocs permesos i, encara pitjor, un programa d'iniciacions als móns prohibits.

En segon lloc, és d'una claredat evident que l'actitud de desconfiança amb què l'escola observa els mitjans, s'hi vol relacionar o fins i tot pretén integrar els mitjans de comunicació, fa fracassar tots els intents benintencionats. I és que quan es diu que l'escola s'ha d'ocupar de l'alfabetització audiovisual, tot grinyola. D'una banda, perquè qui més necessita aquesta alfabetització solen ser els adults, però no els nois i noies que ja en coneixen i dominen el llenguatge. D'altra banda, perquè es veu d'una hora lluny que la intenció és alfabetitzar *contra* els mitjans audiovisuals: evitar que siguin vistos amb excés, que manipulin les consciències, que modifiquin els hàbits... És clar: si es parteix del supòsit que els mitjans defensen models de societat i de convivència contraris als de l'escola, l'alfabetització serà entesa com una vacuna contra els mitjans, no pas com una iniciació als mitjans. És el mateix que si es volgués ensenyar a llegir per posar en guàrdia en contra de la lectura, cosa que per cert, a vegades és així mateix: es vol ensenyar la crítica literària sense passar pel gust de ser seduït per la literatura.

Per tot això, mai no he vist clara ni l'entrada massiva dels mitjans audiovisuals a l'escola, ni la necessitat d'una alfabetització audiovisual entesa com a prevenció antimediàtica. Seria imaginable (sí, ja sé que és imaginable!) una educació sexual que només parlés dels riscos i no de les satisfaccions? És eficaç (no, ja sé que no) un tipus d'educació que contradia frontalment l'experiència subjectiva ordinària?

En tercer lloc, crec que s'ha de considerar el fet que els mitjans de comunicació de massa no només són com és la nostra societat, sinó que són una part important i imprescindible d'aquesta societat. L'atribució als mitjans de comunicació de "les incitacions a l'individualisme, a la competitivitat encara que suposi trepitjar altres persones, a la satisfacció immediata dels instints i els desigs personals, la no assumptió de la responsabilitat dels actes propis..." pot tenir diverses lectures, i cap d'esperançadora. O bé l'escola considera que tot això els mitjans ho fan pel seu compte, al marge de com és la societat, amb intencions intrínsecament diabòliques, i llavors vol dir que l'escola no coneix ni els mitjans ni la societat per a la qual ha d'educar, o bé l'escola considera que, efectivament, els mitjans representen la realitat tal com és, i llavors vol dir que l'escola vol educar *contra* la societat que tenim.

És clar que també hi ha la possibilitat que els mitjans no facin, tot això que predica la llista abans esmentada. Que la mateixa idea d'*influència* que és emprada amb tanta impunitat —la mateixa que utilitzen els que creuen en l'astrologia per parlar del paper dels astres en les nostres vides— potser és molt més complexa i en cap cas unidireccional. Que hi ha violència televisiva que potser n'afavoreix el rebuig, o que hi ha mirades televisives privades i passives que susciten compromisos actius en públic. Així mateix, de cap manera és cert que la família sigui també víctima dels mitjans i que visquin, com les escoles, en situació d'indefensió. Una cosa ben diferent és que altres tipus de problemes —per exemple, l'escassa voluntat de dedicar temps als fills— portin les famílies a abocar les criatures de cara a la televisió. O bé que una concepció ingènua de l'educació, sobretot divulgada per la mateixa escola, hagi suggerit la possibilitat d'una autoregulació de la vida familiar, a base de "diàleg" i negociació en igualtat de condicions, model que sí que ha fracassat estrepitosament i ha abandonat els

pares a la més gran de les impotències. En general, doncs, res d'indefensió i, en tot cas, massa confusions i pretextos de mal pagador, per dir-ho suau.

Les meves propostes

En síntesi, crec que la suposada gravetat de la no menys inflada influència dels mitjans de comunicació és deu, sobretot, a un gran malentès i a un gran malestar, als quals es podria donar la volta amb molta més facilitat que no sembla.

Vull dir: si el problema dels mitjans de comunicació de massa el deixem plantejat com es fa habitualment, cal dir que el pessimisme seria encara una posició suau i ingènua. Només hi hauria lloc per a la dimissió. Perquè res no fa pensar que els propers anys els mitjans de comunicació, de la premsa a la televisió —i menys ara si hi incorporem Internet— hagin de millorar la qualitat, o que tinguin la més mínima intenció de seguir objectius principalment educatius —ara que fins i tot es privatitzen els canals públics!— ni que sigui possible una intervenció dels poders públics de censura i control. El camí més segur és el contrari.

En canvi, estic convençut que és necessari i possible un altre plantejament, no pas per difondre una mena d'optimisme voluntarista que, a la llarga, encara seria més contraproductiu. No: cal fer un altre plantejament perquè l'actual parteix d'errors i confusions que no es justifiquen amb una anàlisi objectiu de la realitat, sinó en els prejudicis ideològics que l'emmaskaren.

En concret, la meva proposta és triple.

1. En primer lloc, cal superar la mediafòbia amb anàlisis més rigoroses i completes del paper dels mitjans de comunicació. No s'hi val a caure en la lògica dels telenotícies, que només consideren notícia les males notícies. Una notícia, en general, sí que és una mala notícia. Però tots sabem que la realitat és infinitament més gran que el conjunt de males notícies. Per tant, al costat d'algunes dificultats creades pels mitjans —que també són notícia— hi ha un camp amplíssim de virtuts mediàtiques que cal explorar, ni que no surtin mai als papers. I, sobretot, cal analitzar críticament l'origen del malestar de l'escola, sense buscar caps de turc fàcils com la televisió.

2. Segonament, cal invertir la preocupació habitual de la suposada influència negativa dels mitjans a l'escola en particular i l'educació en general per passar a una ocupació decidida per tal que l'escola i el professional de l'educació siguin presents als mitjans. Si allò que no surt als mitjans esdevé socialment irrellevant, cal afavorir una presència desacomplexada i sense desconfiances prèvies de la mirada de l'educador en les escaletes que proporcionen els mitjans per a la reflexió crítica i el pensament. I no només per parlar-hi d'educació, sinó de globalització, de multiculturalitat, de noves tecnologies, de disciplina i estils de vida... de tot. Cal fer l'escola rellevant. I també cal passar a l'atac, amb instruccions pràctiques per tal que els pares sàpiguen domesticar els mitjans a casa, cosa que és possible i més fàcil que no sembla, si no es cau en les absurditats d'una educació sense normes ni límits necessàriament arbitraris.

3. Finalment, l'escola i el món de l'educació han de revisar la seva relació amb la societat en general. Els mitjans de comunicació són la societat, i no es pot educar en contra de la societat a la qual es pertany. La hipocresia respecte als propis estils de vida i la manca d'esperança en la societat del futur neixen d'aquesta absurda necessitat de parlar malament de la nostra societat. Per què han de ser intrínsecament dolents la competitivitat o l'individualisme? Ho eren menys de competitives les societats romana o feudal o dels inicis de la industrialització? Algú prefereix les formes de relació social i de desigualtat que hi eren presents? I era menys individualista la societat rural de fa cent cinquanta o dos-cents anys, quan es vivia en nuclis disseminats, petits i mal comunicats? La gent és relacionava més i era més solidària? Quines pel·lícules ens fem d'un suposat "abans" que mai no ha existit? Per què l'escola actual sembla que vulgui ajustar comptes amb la societat que n'ha generalitzat l'obligatorietat fins als setze anys, en lloc d'estar-li profundament agraïda?

Si fos cert que els models socials actuals són contraposats als que ens proposa l'escola, seria raonable que l'escola volgués educar *contra* la societat per a la qual ha de preparar? I quina legitimitat tindria per defensar una societat contrària a la que serveix? No és cert que la crítica genèrica a la competitivitat, l'individualisme o el consumisme és la millor aliada de la competitivitat, l'individualisme i el consumisme, per la raó que les desqualificacions globals mai canvien res en concret? No és cert que aquesta escola tan crítica està produint individus acrítics i desconfiats, i, per tant, ideològicament conservadors?

En definitiva, no hi ha una gran confusió, un gran malentès, que es fa pagar als mitjans de comunicació, però que és responsabilitat, en molt bona part, de la mateixa escola?

Síntesi del debat, elaborada per la senyora Mercè Arnau

A aquesta taula hi assisteixen seixanta-sis persones, de les quals nou demanen la paraula per intervenir en el debat posterior a la ponència. Les persones que intervenen pertanyen als sectors següents: pares i mares d'alumnes (3), professorat (1), Administració educativa (2), organitzacions sindicals (1), universitat (1) i altres (1). Actua com a moderadora la senyora Carme Borbonès, membre del Consell Escolar de Catalunya.

D'acord amb el desenvolupament de la sessió previst, intervé en primer lloc el senyor Cardús exposant les seves consideracions en aquest tema i després s'obre un debat que permeti reflexionar i contrastar parers al voltant del document del Consell Escolar de Catalunya.

El senyor Cardús considera que existeix un gran malentès entre el món de l'ensenyament i els mitjans de comunicació, degut al fet que determinades ideologies hi veuen una imatge directa que reproduceix un model social que rebutgen frontalment. El suposat alliberament sociocultural sorgit de l'escola es veu abocat a lluitar contínuament amb el baix nivell cultural alienador que es genera des dels mitjans de comunicació. Aquesta percepció tan negativa té tres fronts ben definits:

- desconfiança ideològica en les masses;
- superació del seu rol com a únics transmissors de coneixements;

— i competència que els fan com a nous agents de socialització.

Els mitjans de comunicació són un element indefugible del nou context en què s'ha de desenvolupar l'educació dels nois i noies.

El ponent ha destacat la funció d'aquests mitjans com a substituïts i vehicles d'altres formes de comunicació i formació, fent esment a àmbits relacionals que en altres moments de la història han estat utilitzats com a fórmules d'educació informal:

- Eduquen com ha educat sempre la vida (abans al carrer...).
- Són espectacle i lleure (folklore).
- Són integradors (ensenyen codis socials hegemònics).
- L'alt nivell de desconfiança fa fracassar tots els intents de col·laboració.
- És indefugible que són una part important i imprescindible de la nostra societat.

Cal cercar noves propostes que permetin superar el malentès i el malestar amb què des del món escolar es mira als mitjans de comunicació, ja que des de tots els sectors implicats hi ha la voluntat d'entendre'ls.

Els mitjans de comunicació són, en si mateixos, un servei públic de primer ordre i una instància educadora potentíssima. En aquest sentit, la comunitat educativa hauria d'estar representada en els òrgans de control d'aquests mitjans.

Hi ha un ampli camp de "virtuts mediàtiques" que cal encara explorar.

Cal afavorir la presència desacomplexada de l'escola i dels mestres en els mitjans de comunicació, com una qüestió més normal i beneficiosa per al conjunt de la societat.

Cal analitzar críticament l'origen d'aquest posicionament enfrontat i valorar si allò que realment passa és que la societat actual se sent insegura perquè té la percepció que els canvis que s'estàn produint (des d'un ampli ventall de mitjans de comunicació) escapen al control d'unes estructures (l'escola entre elles) que sistemàticament han servit per controlar la transmissió de codis i informació des d'uns llocs de poder definits i clarament identificats: allò que cal fer és analitzar críticament on és l'origen d'aquest desconcert.

És important reforçar les alternatives familiars i socials a l'ús indiscriminat dels mitjans de comunicació per part dels nois i noies.

El tema tractat ha posat de manifest, una vegada més, la preocupació i les possibilitats de relació i col·laboració de l'escola amb aquests mitjans.

El ponent ha desgranat un seguit de plantejaments que han generat un debat ric i participatiu.

A grans trets, aquests són els aspectes que durant la sessió han estat objecte de reflexió col·lectiva.

Els mitjans de comunicació són un element indefugible del nou context en què s'ha de desenvolupar l'educació dels nois i noies.

L'escola ha d'aprendre a viure i convida en les noves situacions que els mitjans de comunicació han generat, sense caure en un malentès servilisme, perquè l'escola té unes finalitats a assolir per si mateixa.

A poc a poc els mestres s'incorporen a aquesta nova situació participant i utilitzant els mitjans de comunicació. Cal, però, normalitzar i millorar la relació dels mestres amb els esmentats mitjans. Es detecten, encara, certes mancances en l'ús òptim d'aquesta tecnologia tan present en l'entorn quotidià.

Cal que l'escola distingeixi la funcionalitat d'aquests mitjans: un reportatge audiovisual en essència és solament un recurs didàctic i educatiu. La influència com a agent socialitzador és quelcom que afecta més sectors de la societat, en concret la família.

No s'ha de confondre el recurs pedagògic amb la incidència global d'aquests mitjans en la societat.

Els mitjans de comunicació són, en si mateixos, un servei públic de primer ordre i una instància educadora potentíssima. En aquest sentit, la comunitat educativa hauria d'estar representada en els òrgans de control d'aquests mitjans.

Es considera que els mitjans de comunicació en l'actualitat també poden afavorir el coneixement de la pluralitat i la diversitat, i poden esdevenir així un clar element de cohesió social.

Com que cada vegada hi ha més mitjans no públics, i per tant la capacitat d'intervenció directa es fa més difícil, seria bo i efectiu que, per exemple, les associacions de pares i mares, com a institució, fessin habitualment recomanacions públiques de programes i altres qüestions que podrien ser d'utilitat per a l'educació dels nois i noies.

Es valora com a positiu i necessari el compromís i la participació activa dels mestres en els mitjans de comunicació, convertits en "tribunes públiques" d'opinió, i no només per tractar temes d'educació, sinó per ajudar a crear pensament. Això pot contribuir a revaloritzar la presència i el paper dels mestres en la societat actual.

És important reforçar les alternatives familiars i socials a l'ús indiscriminat dels mitjans de comunicació per part dels nois i noies.

És excessiva l'actitud de suposada impotència davant la influència d'aquests mitjans. Cal canviar el posicionament de la família i l'escola delimitant i identificant les funcions bàsiques de l'escola, a qui no s'ha de continuar encarregant qualsevol actuació que demani un procés sistematitzat: educació vial, educació per la salut, etc.

L'escola per ella mateixa té unes funcions que li són pròpies: l'educació i l'ensenyament; a la societat hi ha altres àmbits que també han d'assumir la seva part de responsabilitat educativa des d'una perspectiva àmplia.

Cal tenir present que l'escola i la família poden optimitzar la influència dels mitjans de comunicació sempre que participin activament en interacció directa amb els nois i noies davant aquests mitjans.